

KARA HAN VE ESKİ DİVRİĞİ KANGAL KERVAN YOLU

Orhan Cezmi TUNCER*

Divriği'nin 12 km kadar batısındaki Dumluca köyünün 1,5-2 km kuzeyinde terkedilmiş eski bir han kalıntısı vardır. Divriği'den 200 m kadar yüksekte, batıya doğru çok az bir eğimle inen vadimsi düzlük üstündedir. Bunun 1 km kadar kuzeyinde, yakın tarihe kadar çalıştırılan demir madeni ocağının işçi grevi nedeniyle terkedildiğini üzülerek gördük. Elekleri ve diğer bazı makineleri açıkta öylesine duruyor.

15.9.1989 günü, Dumluca Köyü'nden iki yerli alarak, maden ocağı üstünden Kara Han'a doğru yönde yaklaştık. Uzaktan düzenli bir yığın gibi duruyordu (Resim: 1). Türk Kültüründe KARA sözcüğünün coğrafik açıdan anlatımı olan kuzey yönüyle bir ilgisi olmasa gerekir. Diğer yandan, kış sert geçen klimal koşulları simgelemesi bulunduğu yere uygundur. Nitekim 1750 m yükseklikteki Yağdonduran Tepesi (Kangal Ulaş arasında) dışında, sözcüğü Divriği'yi Arapkir'e bağlayan çok zor bir güzergâh üstünde, sonlara doğru 1740 m yükseklikli bir Karababa ve Divriği Çetinkaya arasında 1950 m yükseklikli bir Karasar Geçidi vardır. Yine de biz Kara Han'a, kullanılan koyu kırmızı kahverengi taşın neden olduğunu sanıyoruz. Anadolumuzda, kullanılan çini veya tuğla renginden ötürü ad verilen örnekler çoktur. 1/25.000 ölçekli haritada burası Handere Harabeleri olarak gösterilmektedir. Giderrek asıl adının unutulmuş olduğu anlaşılıyor.

Batıya doğru az inişli bir düzlüğe oturtulan han, içten içe 10.80 x 13.50 m ölçüsünde olup güney kuzey doğrultusunda üç tonozludur (Çizim: 1). Yanları 2.80, ortası 3.40 m enindedir. Orta alanı iki yanında dört ayağa oturtulan beşer kemer belirlemiş olup, ayakların eni 0.90, derinlikleri iki uçta 0.83, ortalarında 0.73 m'dir. Ortalara doğru tonozla

iki destekleyici kemer atılmıştır. Bunlar yan kanatlarda da devam eder.

İçeride destek görevli kemerler (6 adet), ayaklar ve bunları birbirine bağlayan kemerler (altışar tane) inceyknüdür. Duvarlar yükseldikçe daha da molozlaşır ve tonozlar da ufalır. Örtünün çok az kesimi kalmıştır. Sağdaki tonoz daha iyi durumdadır. Orta tonozun özengisinin diğerlerinden daha yukarıda oluşu, üst toprak örtünün iki yana akıntılı olduğunu gösteriyor. Ayakları birbirine bağlayan kemerlerden kapıya yakın (güney uçtakiler) olanların (Resim: 2) diğerlerinden yüksek tutulması, yüklü hayvanların boyutlarıyla ilgili olsa gerekir. Ayak ve duvarlarda, çengel, halka izi görmedik. Duvarlarda ocak ve sekiler de görülüyor. Örtünün çoğunun yıkılması, tepe deliklerini de yoketmiştir. Yıkıntılar nedeniyle döşeme malzemesi ve akınası için bilgi edinemedik. 60-80 cm kadar dolduğu anlaşılıyor.

Kapalı bölüm dışarıda inceyonudur. Dıştan dışa 12.90x15.70 m gelir. Yıkıntılar nedeniyle kitle gerçek boyutundan basık duruyor. Bunun güneyinde, eni bunu aşan bir bölümün daha olduğu kalıntı ve yığınlardan anlaşılmaktadır (Resim: 3). Girişin sağında (doğu) az ileride önde harçlı duvar etkisi yapan kalıntı, avlulu, revaklı ve hücreli bir açık bölümü çağrıştırıyor. Sert kışına karşılık, yalnız kapalı bölümle yetinilmemesi, yolun trafik yükünü ve yolcu sayısını anlatıyor. Ancak yakın çevresi ile, Kayseri, Malatya yolu üstündekilerde de (v.b.) avlulu olması, yaygın plânın, sadece kış koşullarını birinci plâna almadığını gösteriyor.

Bugünkü kitlenin iki katlı bölümü yoktur ve zaten plân geleneği de böyledir. Mutfak, banyo, depo, helâ, emanet odası veya yeri, önemli yolcular için ayrılan özel odalar (v.b) avlulu kesimde olmalıydı. Ayrıca mescidinin de hangi kotta olduğunu bilmiyoruz. Ancak hanın boyutları, bunun, sultan hanlarındaki gibi iki katlı olmadığını gösteriyor.

(*) Doç. Dr. Orhan Cezmi TUNCER, Gazi Üniversitesi Mimarlık Mühendislik Fakültesi, Mimarlık Bölümü, ANKARA

Kapalı bölümün taçkapısının eni ve taşkınlığı için kazı yapmadan yorum şansı yok. Yüksekliği ise restitüsyon projesine bağlıdır. Avluya bakan kapı ön boşluğunun bir kemerle (derinliği az bir tonoz) örtüldüğünü söyleyebiliriz. Mukarnaslı olacak kadar önemli bir menzil hanı ve boyutunda değildir. Burası Divriği'nden sonraki 2. duraktır. Ayrıca bu ilçeyi Sivas'a bağlayan (şimdilerde de) tek neden demir cevheridir. O nedenle, gelen kervanların giyecek, içecek ile baharat ve örgü ürünlerini getirdiklerini sanıyoruz. Demir cevheri taşıyan ekipler bunların dışında olmalıydı.

Avlulu ön kitlenin, kışlığın derinliğine aksı uzantısında olduğu söylenebilir. Tabii zeminin sağdan sola doğru az da olsa inişli olması kapıyı buraya yerleştirmeyi gerektiriyor. Ayrıca eski yol kalıntısı, kitlelerin güneyinde kalıyor hissini vermektedir. Hanın güneydoğusunda suyu akan bir çeşme ve yalağı bulunmaktadır. Yapıya suyu da ancak (eğim nedeniyle) bu yönden geliyor olmalıydı. Bu çeşme onunla bağlantılı olabilir. Bu durumda açık bölümde ıslak alanlar güneydoğu veya kuzeybatı köşelerde olabilir. Pis su çıkışı kuzey veya kuzeybatıda olursa eğime elverişli olacaktır.

Ön açık avlulu kitlenin sadece bir avlu duvarıyla belirlenen Alay Han (1219-36), İncir Han (1238-9) ve Çay Han (1278) plânında olmadığı kalıntılarından anlaşılıyor. Kara Han böylece, Kızılören'e (1206), Kadın Hanı'na (1223) Horozlu Hanı'na (1246-9) ve Sarı Han'a (1258) daha çok benziyor. Ancak kapalı hacimleri bir veya iki yönde toplanmış olabilir. Kesik Köprü Kervansarayının (1268) enine gelişen ön kitlesinin buraya uygulanmadığı anlaşılıyor.

Divriği-Kangal Eski Yolu

Bilindiği gibi Sivas'ı Malatya'ya bağlayan 850 numaralı yol Ulaş ve Kangal'dan geçer (Harita: 1). Buradan ayrılan 260 numaralı yol Çetinkaya'dan Divriği'ye uzanır. Kangal Divriği arası 90 km kadardır. En son geçtiğimiz 15.9.1989 tarihinde Çetinkaya'ya kadarki bölümün oldukça iyi, Karasar Geçidi'ne kadarki bölümünün iyi, son 15 km'lik bölümünün serilmiş fakat iyice sıkışmamış stabilize olduğunu gördük. 1960'tan beri gidip geldiğimiz yolun artık bir eziyet olmaktan çıktığına sevindik ve gururlandık.

Demiryolu Çetinkaya'dan Çaltı Çayı'nı izleyerek vadi içinden Divriği'ye varır. Kuzeybatısında Kızbeli (1560) ve güneyinde Karasar Geçidi (1950) ara-

sında biraz kuzeye dönük olarak doğuya ilerleyen bu demiryolundan başka, bu iki yerleşme yerini birbirine bağlayan I. karayolu, bunun kuzeyinde Tecer Dağları güneyinde Kızbeli (1560), Kırkgöz, Sincan ve Akmeşe üstünden geçerken, Kırkgöz ve Sincan, 70 km kadar kuzeyde bulunan Zara'ya da bağlanır. Şimdiki işlek 2. yol ise Çetinkaya'dan başlayarak, demiryolunun güneyinde doğuya doğru sırtta ilerlemektedir. Kuzey ve güneydeki bu iki karayolunun hangisinin daha eski olduğunu bilmiyoruz. Bu amaçla 1/250.000, 1/200.000 ve 1/25.000 ölçekli haritaları inceledik. Enlem ve boylamları grat üstüne göre düzenlenmiş olduğundan dereceli düzene oturtmaya çalışmadık (Harita: 2). Kuzeyde Kırkgöz ve Sincan ile Akmeşe üstünden geçen yolda hiçbir han ismi ve harabesi görülüyor. Çetinkaya'nın doğusunda Çaltı Çayı'na katılan, ilkin güneye sonra doğuya dönen suyun üstünde 2 han harabesi işaret edilmiş bulunuyor. Bunlarla Divriği arasında, Dumluca'ya kuş uçuşu 40 km kadar olup 2546 m'lik Deli Dağı sırtlarından geçmekte ve ancak patika türü köy yolları bulunmaktadır. Dumluca'da bizi Kara Han'a götüren yerlilerle görüştüğümüzde, Divriği'den gelen yolun bunun üstünden Karaağaçlı ve Bahçeli'den geçip Kangal'a ulaştığını söylediklerini yukarıda belirtmiştik. Haritada bunları bağlayan yolları izlediğimizde, Dumluca Divriği arasında bulunan Maltepe ve Günbahçe'nin (Hazerkek) yakınlarından geçen yol, haritada da gösterilen ve Han Harabesi olarak belirtilen Kara Han'dan sonra batıya ilerleyip Karaağaçlı (Çüksüzer) üzerinden, kuzeye dönerek, Tekke, Harabe ve Hıdırlık'ın 2 km kadar doğusundan, Bahçeli'nin (Pengürt) 2 km batısında Çaltı Çayı Vadisi'ne inmekte ve bir kaç harabeye varmaktadır. Vadi boyunca batıya ilerlendiğinde bir Hanyeri Tepesi olup buradan Güneş ve Meli Köy'e varılır. Batı yönde Avşar Suyu'nun katıldığı yerdeki Tekke Köyü'ne kadar 1/25.000 ölçekli haritalarda tam 26 harabe gösterilir. Sonra bunun batısında vadi biraz genişler ve Karamehmet Köyü'ne kadarki 5 km'lik yerde, doğu uçta, sadece 1 harabeye yer verilir. Karamehmet'i 5 km batısında Durak, daha sonra 5 km kadar daha ileride Çetinkaya izler. Haritada gösterilen bu 27 harabenin herhalde pekçoğunun, buradaki klimal şartlara bakılırsa, konaklama ve sığınma hanları olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü yakın çevrede, kuzey ve güneyde, kış koşullarında, kervanları Div-

(1) Haritaları incelememi sağlayan S. Ertuğrul Atalay'a teşekkür ederim.

riği'ye ulaştırabilecek standartta yol ve han görülmemektedir. Öyleyse Eski Divriği Kangal Kervan Yolu, şimdiki demiryolunun güzergâhında, vadi içinde, Çaltı Çayı'nı izleyerek Çetinkaya üstünden geçiyordu. Bunun Divriği'ye bakan ve Kara Han'dan geçen 1-1,5 km'lik doğu kesimi şimdi köy yolu durumunda olup, Dumluca'ya ulaşmak için üstünden geçtik. Devam edilebilseydi, Karaağaçlı, Tekke, Hıdırlık ve Bahçeli yakınlarından geçen ve artık terkedilmiş bulunan kesimi de her haliyle görülebilecekti. Elimizdeki karayolu haritalarında Divriği'yi Kemah üstünden Erzincan'a bağlayan işlek bir yol görülmektedir. Bunun batıda uzantısı olan Divriği Kangal güzergâhının ise artık unutulduğu ve bu kesimde yolun güneye alındığı anlaşılıyor.

Gezginlerin Yol İçin Verdikleri Bilgiler

Helmuth Von Moltke 16 Mart 1838'de Tokat, Sivas, Eğriköprü, Deliktaş üstünden Kangal yoluyla Harput'a geçer. Divriği'ye sapsamaz². Verdiği yolculuk saatine bakılırsa geçtiği yol fazla iyi değildir.

Polonya'lı Simeon 1608'de Tokat, Sivas, Kangal üstünden Malatya'ya uzanıp yine Divriği yoluna sapsamaz³. Anlaşılan yolun bu kesimi o tarihlerde de işlek değildi ve uzun olmasına karşılık Malatya üstü yeğleniyordu.

Evliya Çelebi Sivas'tan Diyarbakır'a giderken, Kangal ve Çetinkaya'dan sonra Melidede adlı bir yer adını verir. Yağıbasan köyü ve orada bulunan Meli Dede adlı tekkeli yer şimdiki Meli Köyü olmalıdır. "Buradan yine doğuya giderek Zefeski Köyü'ne geldik" dediği yer de yine Çaltı Çayı üstünde ve aynı vadinin içinde bir yer olmalıdır. Adı değiştirildiği için şimdiki ismini bilemiyoruz. "Fırat nehrinin kenarında ise de yine Sivas tarafına düşer. Buradan atlarla Fırat nehrini geçip 6 saatte Divriği Kalesi'ne geldik." derken ileri sürdüğümüz eski yolu bize tümüyle tanımlar⁴.

Kara Han'ın Tarihi Üzerine Yorum:

Kara Han'ın kapalı bölümünde, iç ve dışında, usta işareti veya bir yazıt görmedik. Zaten normalde de, sonki ancak taşkapı üstünde olur. Mengücek Oğullarının Kemah Kolu, Fahrettin Behramşah gün-

lerinde (1162?—1225) başkenti Erzincan'a taşıdığına ve zaten onu izleyen 2. Alaeddin Davutşah günlerin de Konya Selçuklularınca ortadan kaldırıldıklarına göre buraya etkin olamazlardı. Diğer kol Divriği'de olup siyasal ve kültürel alanda adlarından çok söz ettirdiler. 1142-1277 arasında 135 yıl kadar hüküm sürdülerse de ilk ve son dönemlerden birazını gözönüne almamak gerekir. 1243 Köseadağ Savaşı'nı izleyen yıllarda, Anadolu'nun dengesinin değişimi nedeniyle, bunların da etkinlikleri çok azaldı. Ancak sarp ve sapa yerde, başından beri, ufak bir coğrafik alanla yetindikleri için adlarını ve egemenliklerini sürdürdüler. Divriği Mengücekleri kolu içinde en aktif ve kültürel dönem Melik Ahmetşah günleridir. Günümüze gelen ünlü yapıların pek çoğu buna aittir. Sakaoğlu'na göre⁵ 20. y.y. başlarına kadar işler durumda olan içmesuyu şebekesi onundur. Çevre köylerde hanlar, köprüler, çeşmeler yaptırdı. Çaltı Köyü'ndeki Burma Han da onundur. Ayrıca Ulu Cami vakfıyesinde (5 Temmuz 1243 tarihlidir), saydığı vakıf köyleri arasında Ziniski (şimdiki Akmeşe) ve Han-ı Mircinge (muhtemelen şimdiki Handere Köyü) adları da geçer. 1/25.000 ölçekli haritada adı da böyledir. Sakaoğlu'nun plân ve perspektifini verdiği Burma Han boyut, tasarım ve kitlesiyle Kara Han'a benzer. Ancak sağ yan taşkın değil düzdür. Divriği'ye oldukça yakın olan Handere Köyü'ndeki Mircinge Hanı (Handere) da 10x13 m'lik tek bir kapalı bölümden oluşur. Erzincan'ı Kangal'a ve böylece Malatya'ya bağlayan eski kervan yolu anlaşıldığı kadar, Burma Han'ı batıya doğru geçince Dumluca'ya gelmeden güneye bin kolla ayrılıyor, Handere Köyü'nden Mircinge Hanı ile Divriği üstünden Arapkir ve Elazığ'a varıyordu. Malatya'ya gitmek isteyenler, Kangal'a erişip, güneydoğuya yönelerek, Alaca Han, ve Hekim Han'da konaklıyorlardı. Kangal ayrıca, güneyde Gürün'e (Kayseri Malatya yolu), Ulaş üstünden kuzeyde Sivas, batıda Kayseri'ye bağlıydı.

Yayınlardaki Durum

Vakıflar Genel Müdürlüğü Abideler Şubesi'nde bulunan "Kervansaraylar ve Hanlar Haritası"nda Kangal Divriği arasında bir yapı görülmez. 86 numaralı Dibli Hanı'nın yeri yanlış işaretlenmiş olup, o ölçekte 2.3 cm doğuya işaret edilmeliydi (Çaltı ile Murat'ın birleştiği yerden doğuda kalır). Adı verilmeyen 85 numaralı, Selçuklu veya Beylikler Döne-

(2) Moltke, H. Von: Türkiye Mektupları. İst. 1969, sayfa 148.

(3) Andriasyan, Hrand D: Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi, İst. 1964, sayfa 87.

(4) Evliya Çelebi Seyahatnamesi. İst. 1970, cilt 5, sayfa 99.

(5) Sakaoğlu, Necdet: Mengücek Oğulları. İst. 1971, sayfa 68, 69, 91, 93, 204, 207.

mine ait olabilecek ve onarılamayacak kadar harap veya bugüne erişememiş olarak gösterilen han, eğer yeri doğru işaretlenmişse Çaltı Suyu'nun kuzeyinde, Zara'ya ulaşan yolun üstünde Sincan'a denk gelmekteyse de, burada böyle bir han bilmiyoruz. Yalnız, 1 / 25.000 ölçekli haritada Sincan'ın 8.5 km batısında, az kuzeye kaymış Sarp Han adında bir yapı görünüyor. Anlaşılan, eski Zara yolu buradan geçiyordu⁶.

Karayolları'nın hazırladığı Tarihi Türk Hanları adlı yayında⁷, Kangal Divriği arasında yine hiçbir han görünmüyor. 29 numaraya gösterilen Dibli Hanı doğru yere işaretlenmiştir.

Kurt Erdmann'ın yayınında⁸, bu yörede tam bir boşluk vardır. Ancak Hanna Erdmann'ın katkılarıyla çıkarılan 3. ciltte Ulaş yakınında gösterilen Tuz Han, Sivas'a doğru 22 km uzaklıktadır. Haritada adı Tuzlu (Tuzla) Han olarak verilir.

Kara Han, daha önce Rahmi Hüseyin Ünal tarafından tanıtılmıştı⁹. Biz yapıyı, unutulmuş eski yolla birlikte bir bütün olarak ele almak istediğimizden, yazarın değindiği noktaları bir paragrafta topluca ele almayı uygun gördük. Haritasında yer vermediği halde, Kurt Erdmann'ın, 199. sayfada 84 numaraya 5 satırla yetindiği yapıda, Dibli adını nereden aldığı ve verdiği 1292 tarihini neye dayandığını belirtmiyor. Ünal da bu adı aynen kullanıyor. Yerli halkın bunu bilmediğini belirtmiştik. Erdmann'ın gördüğünü söylediği müzedeki haritada bu tarihin yazılı olduğunu sanmıyoruz. Han elbet Ünal'ın 1972' de gördüğü durumdan çok harap durumdadır. Ver-

diği ölçüler bizimkine oldukça yaklaşıyor. Dış yüzün tümünün inceyonu olduğunu bir kez daha belirtelim.

Erdmann'dan alarak ileten M.K. Özergin'in bu hanı Harput Divriği yolu üstünde göstermesine katılmayan Ünal'a hak veriyoruz. Ancak, yazarın Dilber Kümbeti'ne 100 m kadar yakın bulunan han harabesini 1989'da biz görmedik. 1972'den bu yana 17 senede farkına varılamayacak kadar silineceğini sanmıyoruz. Burası, ilçeye 5 km kadar uzaklıkta ve Dumluca sırtının başladığı yerde olduğundan, Handere'dekinden ayrı olarak, böyle bir ara durağa gerek duyulmamalıdır. Bizce Kara Han, Kangal üstünde 2. duraktır.

Ünal'ın adını nereden öğrendiğini ve tarihini belirtmediği Pamuk Hanı, haritamızda da açıkça görüleceği gibi Maden'in 2 km kadar doğusundan Çaltı Suyu'nu aşarak, Akmeşe (Ziniski), Sincan, Tepe Han (Sarp Han) üstünden Zara'ya uzanır. Böylece yedek bir Divriği Sivas bağlantısı kurulur. Herhaide mevsime göre bunlardan biri, diğerinden daha kolay ulaşım sağlıyordu. 1 / 25.000 ölçekli haritalarda Çaltı Suyu Vadisi'nde bu iki yolun birleştiği görülüyor. Ancak, eskiden burası Kangal Erzincan güzergâhının bir bölümüydü ve yaz kış çalışıyor olmalıydı.

Divriği'ye çok yakın bulunan Handere'deki han, Erzincan, Harput, Zara, Kangal uzantılarının dağılıma noktası olabilecek durumdadır. Bu yönüyle, Osmanlı şehir içi hanlarına bir örnek de olabilir.

Sonuç:

Bu bilgilerin tümü değerlendirildiğinde, eski Divriği Kangal yolunun Erzincan ve Kemah'ı Kangal'a bağlayan Çaltı Suyu Vadisi'nden geçtiğini ve Kara Han'ın da büyük bir olasılıkla Ahmetşah günlerinde (13. y.y. 2. çeyreği) yapıldığını göstermektedir. Kemalîye (Egin) ve Arapkir yollarının o günlerde bugünkünden de çetin olduğu ve bu nedenle çok mecbur kalmadıkça kullanılmadığını gösteriyor. Yapılacak kazı, hanla ilgili tüm bilgileri verecektir.

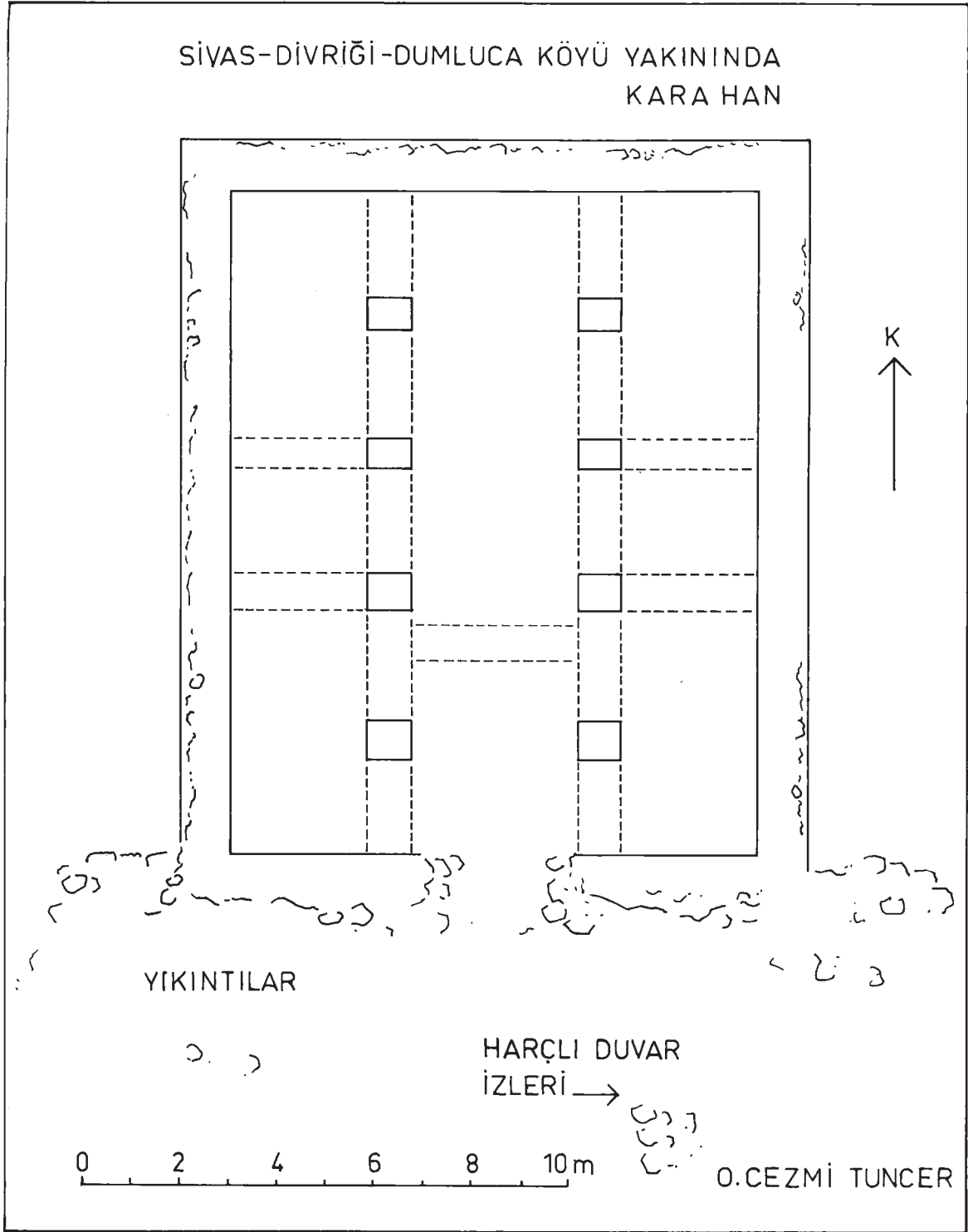
(6) Kervansaraylar ve Hanlar Haritası, 1/25.000 ölçekli harita.

(7) İltis, İsmet: Tarihi Türk Hanları. Ank. 1967, Sondaki harita.

(8) Erdmann, Kurt: Das Anatolische Karavansaray Des 13. Jahrhunderts I-II Berlin 1961.

Kurt, Erdmann und Hanna, Erdmann: Das Anatolische Karavansaray Des 13. Jahrhunderts. Teil II und III. sayfa 49.

(9) Ünal, R.H.: "Osmanlı Öncesi Devirden Yayınlanmamış Birkaç Han Üzerine Bir İnceleme", A.Ü. Ed. Fk. Araştırmalar Dergisi 9. Gabriel özel sayısı. Ank 1978, s. 454, 456.

Çizim: 1- Kara Han kapalı bölüm plânı

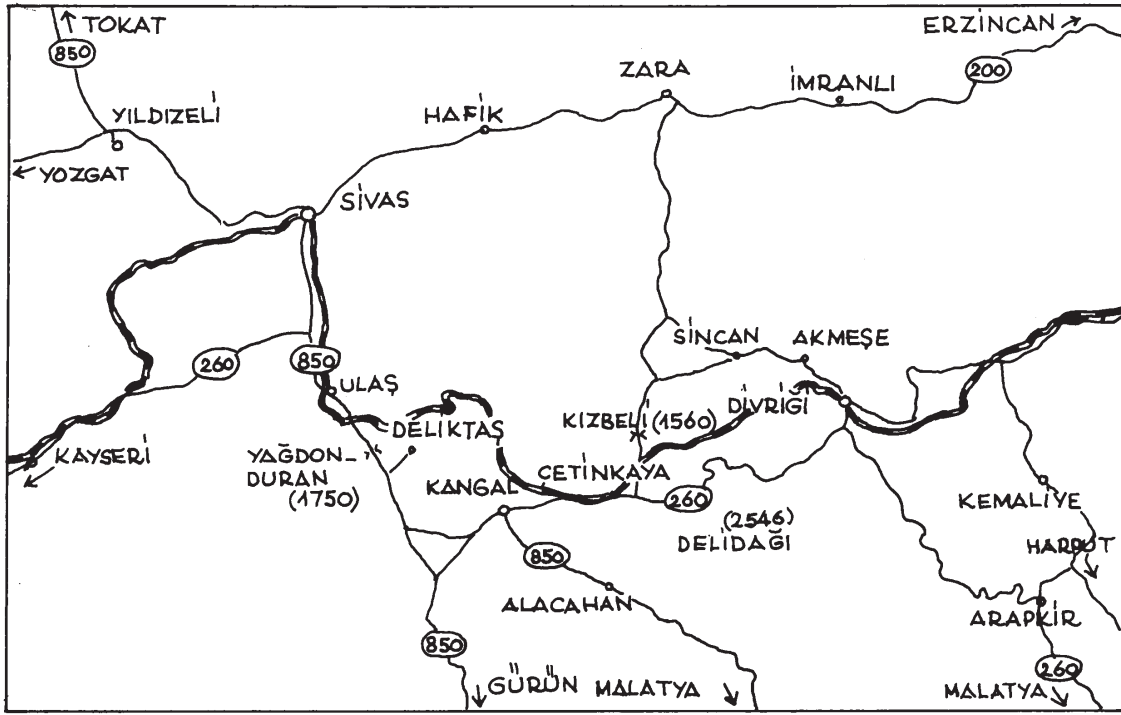
Resim: 1- Kara Han'ın doğu yönden görünüşü

Resim: 2- Orta tonoz

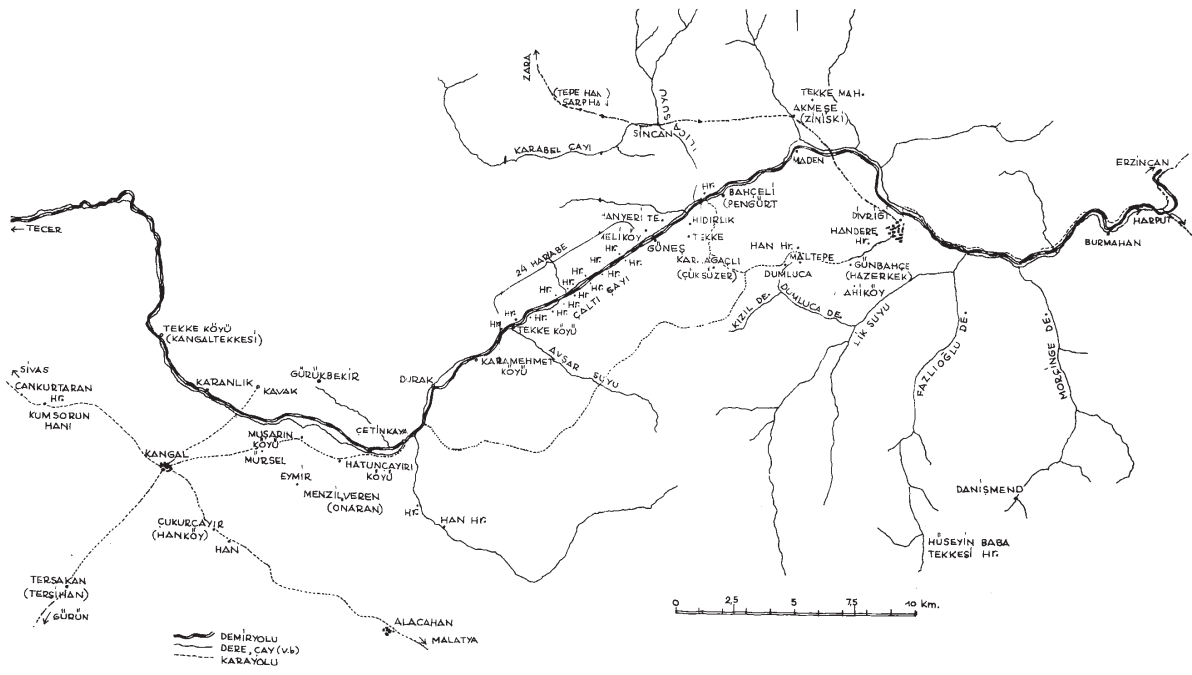
Resim: 3- Kapalı bölüm ve güney kesimi yıkıntıları

0 10 20 30 40 50 km.

Harita: 1- Sivas, Divriği ve çevresi

Harita: 2- Kagal, Çetinkaya ve Divriği arası